

**Les actituds dels
professionals
envers les
persones amb
retard mental.
Una experiència
de formació**

Begoña de la Iglesia
Mayol

Educació i Cultura
(1999), 12:
173-184

Les actituds dels professionals envers les persones amb retard mental. Una experiència de formació

Begoña de la Iglesia Mayol
Universitat de les Illes Balears

Sumari

El propòsit d'aquest article és donar a conèixer el procés d'elaboració, aplicació i avaluació d'un programa de formació d'actituds favorables envers les persones amb retard mental, adreçat als professionals que intervenen en el procés evolutiu de la persona.

Tot considerant la investigació com un procés d'aprenentatges, com una eina per a la formació i com a font de nous interrogants, presentam el que suposà la creació d'un grup interdisciplinari de professionals per tal d'arribar a mesures d'intervenció com més normalitzadores millor.

Summary

The purpose of this article is to display the development and evaluation of a training program on favourable attitudes toward persons with mental retardation, aimed at professionals who participate in the process of personal development.

Introducció

Les raons fonamentals per a l'estudi de les actituds envers les persones amb retard mental les trobam en les implicacions que aquestes actituds tenen a l'hora d'afavorir o obstaculitzar el procés evolutiu de la persona.

Són conegudes de tothom les implicacions de les actituds en el desenvolupament i la participació social de l'ésser humà. Però, concretament, les actituds que els altres mostren envers les persones amb discapacitat tenen una gran importància i afecten bé tres nivells, com exposa ALTMAN (1981) (a VERDUGO 1995):

En les relacions entre iguals, com a base de l'autoestima i de l'inici de la socialització.

En la interacció amb professionals de la salut, educació i treball social, assessors i empresaris, tots ells importants fonts d'informació, seguretat i estabilitat.

I en relació a la població en general, com a part de les experiències diàries de la persona.

Arran de detectar la necessitat d'investigar sobre el tema actitudinal, durant la darrera dècada del mil·lenni, proliferen a Espanya les investigacions centrades en les

actituds envers les persones amb discapacitat. Analitzant la revisió que fan Arias, Jenaro i Verdugo (a VERDUGO 1995) de les publicacions espanyoles sobre el tema de les actituds envers les persones amb discapacitat, trobam estudis sobre les actituds del professorat respecte de la inclusió escolar, sobre el tractament de les discapacitats que fan els mitjans de comunicació, sobre les actituds dels pares envers el naixement del fill, sobre les actituds socials envers els invidents, presentacions i crítiques d'escapes per a la mesura de les actituds... Però no apareix el tema de les actituds dels professionals (excepte les actituds dels professionals de l'ensenyament), ni tampoc cap experiència de formació de les actituds avaluades, ja que no passen de la descripció i detecció del tipus d'actitud que presenten els diferents col·lectius esmentats (pares, professors...).

L'avaluació de les actituds dels professionals no relacionats amb l'ensenyament es duu a terme fora d'Espanya i, segons VERDUGO (1995), aquestes investigacions són menys freqüents i els seus resultats són encara més confusos. Passa el mateix amb les investigacions sobre intervencions per modificar les actituds detectades. Aquests estudis començaren a proliferar a partir dels anys setanta i se centraven en la detecció d'aquells factors que determinaran un canvi actitudinal. Un dels factors considerats bàsics per a la modificació de l'actitud inicial —comú a totes aquestes investigacions primerenques— és l'establiment de relacions d'igualtat entre persones amb discapacitats i persones sense discapacitats.

Amb el propòsit de reduir aquesta llacuna d'intervenció i establir línies d'intervenció professionals més normalitzadores, elaborarem, implementarem i avaluarem un programa de formació d'actituds favorables envers les persones amb retard mental, adreçat als professionals que intervenen en el procés evolutiu de la persona des dels diferents àmbits de desenvolupament: salut, educació, món laboral i social (metges/ses, infermers/es, advocats/des, empresaris/àries, psicòlegs/òlogues, pedagogs/gues, treballadors/es socials).

Un dels criteris per a la selecció d'aquestes branques professionals fou no haver rebut cap tipus de formació prèvia respecte del tema de les persones amb discapacitat. Llavors, ja descartarem el col·lectiu de professionals que es dediquen a l'ensenyament: mestres, pedagogs/gues (especialistes en Pedagogia Terapèutica) i psicopedagogs/gues, perquè era interessant avaluar quina és l'actitud inicial dels professionals sense cap tipus de formació en el tema. Així, i seguint amb el punt en comú de les investigacions anteriors, hem intentat sempre partir de la idea d'igualtat a l'hora de proposar mesures d'intervenció. Cal matisar el concepte d'igualtat, no com a sinònim de fer que tots siguem iguals, sinó de possibilitar una igualtat d'oportunitats en el procés de desenvolupament personal i social.

No ens endinsarem en l'explicació del procés de formació del grup, ja que fou un procés llarg i amb molts obstacles. Però sí que cal dir que la falsa creença que seria impossible que professionals del món sanitari, educatiu, social, legislatiu... dedicassin dues hores setmanals a reflexionar sobre la pròpia pràctica, va quedar totalment desmentida.

La investigació com a eina per a la formació d'actituds dels professionals

La manera que tenen les persones de processar la informació pot determinar si el procés de formació actitudinal serà efectiu. Aquesta idea ens remet a la importància que els professionals reflexionin sobre les seves intervencions i esdevinguin investigadors de la seva pràctica (SCHÓN 1992).

El que ocorre, segons expliquen ELIOT R. SMITH i DIANE M. MACKIE (1997), és que la reflexió pot fer-se a partir de dades superficials o simples de l'objecte d'actitud (processament superficial), o ens podem sotmetre a un *processament sistemàtic* de la informació obtinguda a través de: centrar l'atenció en la qualitat i contundència dels arguments presentats, entendre el missatge, elaborar la informació, és a dir, desenvolupar reaccions favorables o desfavorables envers el contingut i, finalment, acceptar els arguments exposats.

El canvi resultant del processament sistemàtic és més perdurable que el produït pel processament superficial.

Llavors, de què depèn que processem la informació d'una manera o d'una altra? Segons les bases de la Psicologia Social, s'estableixen com a determinants dos factors: la motivació i la capacitat cognitiva de la persona per pensar sobre el contingut de la informació presentada. La motivació augmenta si tenim la necessitat de ser exactes i si ens autoimplicam en el procés. Per altra banda, els factors de la capacitat que influeixen en el processament són: l'habilitat per processar diferents tipus d'informació, el coneixement sobre el tema que s'ha d'avaluar, i l'oportunitat de poder-se concentrar.

Centrant-nos en la nostra investigació, podem veure que partim de l'avantatge que els professionals estaven motivats a l'hora d'iniciar el procés de formació, ja que són ells mateixos els qui s'hi oferiren voluntàriament. Aquest fet pot avaluar-se com a negatiu, argumentant que resta rigor científic al procés de selecció de la mostra, o pot veure's com un factor que ens va apropar i va fer que augmentàs la probabilitat que els professionals fossin sistemàtics en els processaments de la informació. Nosaltres creim en la segona possibilitat, possibilitat que s'extreu d'evidenciar els processos viscuts pels professionals a partir de la reflexió, que consideram sistemàtica ja que fou promotora de canvis significatius.

Els estudis d'ELIOT R. SMITH i DIANE M. MACKIE (1997) marcaren aquestes hipòtesis com a punts bàsics per a l'elaboració del programa de formació d'actituds favorables envers la persona amb retard mental, adreçat als professionals que intervenen en el procés evolutiu de la persona:

«L'actitud guia l'acció»; «l'actitud fixa l'atenció»; «l'actitud centra la interpretació»; «és més probable desenvolupar conductes favorables si l'actitud envers l'objecte és positiva»; «fer-se conscient de les pròpies actituds augmenta la probabilitat d'actuar d'acord amb aquestes»; «si canviem, o no, les nostres actituds depèn de nosaltres mateixos».

A partir d'aquestes hipòtesis, amb la investigació que presentam intentàrem:

1. Presentar la persona amb retard mental com a objecte actitudinal i mesurar el tipus d'avaluació que en feia cada un dels professionals;
2. Crear un espai de reflexió entre professionals diferents (sessions de formació) per tal d'analitzar la informació sobre els diferents àmbits i etapes de desenvolupament de la persona;
3. Confrontar les anàlisis individuals des dels diferents punts de vista dels diversos professionals, per tal d'aconseguir que el processament sistemàtic ens dugués cap a l'establiment d'actituds favorables envers l'objecte actitudinal escollit: la persona amb retard mental.

Com veim, amb la investigació no s'empra el poder de l'emoció anant a fer visites a centres específics, o duent una persona amb retard mental a les sessions de formació, sinó que se cerca el processament sistemàtic de la informació, a partir de la reflexió sobre la pròpia pràctica, per tal de dotar els professionals d'arguments que els portin a intervenir d'una manera més normalitzada.

La investigació com a procés d'aprenentatge

Si consideram la investigació com un procés de formació i d'aprenentatges, es fa necessari exposar els aprenentatges i descobriments viscuts durant el procés de la investigació, ja que pensam que són les conclusions que millor justifiquen i validen el procés d'investigació duit a terme.

Començarem amb l'exposició d'alguns dels aprenentatges assolits per part de la investigadora i acabarem amb el més important: els aprenentatges i descobriments assumits pels professionals que protagonitzaren aquesta experiència.

Des del rol d'investigadora, entès com a medidora o facilitadora del procés de reflexió personal, he de dir que durant la fase de *recerca bibliogràfica*, vaig descobrir un nou món: l'Internet. La veritat és que són infinites les possibilitats de recerca d'informació, i segur que actualment ja s'ha vist augmentat el nombre d'investigacions que ens eren d'interès per a la investigació que presentam. Un segon descobriment fou la manca de programes per a la formació d'actituds dels professionals (excloent els mestres) envers les persones amb retard mental que han estat publicats. Les investigacions que s'havien fet fins aleshores són de caràcter descriptiu i no intervenen directament en la formació de les persones que participaven de la realitat descrita. Amb la lectura i el contacte amb famílies de persones amb retard i professionals «ordinaris», és a dir, aquells que no treballen dins centres d'atenció específica a persones amb discapacitats, em vaig fer conscient que no reben informació, ni formació sobre el tema. Fa falta oferir programes de formació als col·lectius que intervenen amb persones amb discapacitats, perquè segueixin una mateixa línia d'intervenció i es multipliquin els efectes. És important considerar el context a l'hora d'intervenir i no centrar-nos només en la discapacitat de la persona. A més, si volem caminar cap a la inclusió social dels col·lectius que menys tenim en compte, cal plantejar les intervencions i els programes tot considerant els recursos que empram de manera ordinària. No deim que s'hagin d'eliminar els centres d'atenció específica, sinó que cal replantejar-ne les funcions i, de manera simultània, intervenir perquè la societat no hi posi més entrebancs.

Amb la investigació duita a terme vàrem evidenciar que la intervenció des del context elimina molts dels obstacles amb què topa la persona amb retard mental a l'hora de participar en la societat.

Una de les etapes de la investigació que més va augmentar el nivell d'incertesa fou la *selecció dels participants* a través de la informació facilitada pels Col·legis Oficials, associacions de professionals i la Universitat. En aquest moment vaig viure la poca importància que, en primer lloc, des del col·lectiu professional, donen als projectes que es presenten per a la millora de la qualitat de vida de les persones amb discapacitat. Frases com «nosaltres no tractam aquests problemes», «si no ets advocada no et podem donar cap informació», «qui avala aquest projecte?», «necessitam un certificat», i fins i tot «què cobrarem?», foren frases que vaig sentir durant la fase de selecció i contacte amb els col·legis i associacions de professionals.

Aquestes eren les frases que alimentaven els meus prejudicis sobre alguns dels perfils professionals seleccionats per crear el grup de formació.

Va ser durant l'etapa de la *formació del grup interprofessional* quan vaig veure clar que jo també tenia idees prefixades, estereotipades i, per tant, errònies envers alguns dels rols professionals escollits, fruit de l'etapa anterior. Se'm feia difícil considerar probable el fet que un/a empresari/a, un/a metge/essa (en aquest cas no vaig equivocar-me), un/a psicòleg/dòloga..., volguessin, de manera voluntària, participar en la investigació. Llavors, vaig haver d'acceptar que no només són els professionals els qui tenen estereotips i actituds desfavorables envers les persones amb retard mental. També es projecten moltes idees errònies sobre ells, les quals no es corresponen amb la realitat. Si aquesta experiència ha pogut ser viscuda, és perquè encara hi ha professionals oberts a la formació.

Abans que professionals, són persones. I, com que són persones, són úniques i no es poden descriure únicament a partir de la seva professió.

Durant l'elaboració de les eines per a la *recollida de la informació* (sessions i entrevistes) vaig aprendre a valorar aspectes bàsics, com que cal tenir en compte tots els detalls a l'hora de passar una entrevista. No sols és important haver formulat clarament les preguntes, sinó crear un bon clima, respectar el ritme i els silencis de la persona, fer sentir que és lliure de dir el que sent i no fer dir allò que l'entrevistadora vol sentir... L'entrevista inicial va ser el primer contacte que vaig establir amb alguns dels professionals que després participaren del grup, ja que no varen venir a la sessió informativa. Llavors, la situació era difícil ja que no ens coneixíem ni sabíem quin era l'aspecte físic per reconèixer-nos. Així, tenien molta importància tots els aspectes de context i d'empatia personal, els quals pens que s'han de considerar i tenir clars a l'hora de passar l'entrevista.

Per altra banda, l'elaboració del programa, és a dir, la *planificació de les sessions*, feia que em documentàs, que m'imaginàs els obstacles que podien sorgir en el grup a l'hora de reflexionar sobre el material presentat, m'obligava a crear i a cercar material, a pensar estratègies per dinamitzar les sessions i a encetar el procés de reflexió personal i grupal... Cada sessió era una nova experiència i mai no era allò que estava sobre el paper que presentava. Veure que la part personal de cada un dels membres del grup era bàsica perquè fluís la sessió era un risc, però també un punt molt enriquidor. Aquest fet duu implícita la idea que, per molt que s'intentàs repetir l'experiència, fins i tot si seguïem l'estructura de les sessions que hem presentat de manera fidel, els processos viscuts serien diferents, igualment enriquidors però diferents. La manera de reflexionar, els centres d'interès, la disposició, la forma d'intervenir... de cada un dels professionals era totalment diferent i imprevisible. Això feia que cada dimarts a les vuit començàs una «aventura» d'aprenentatges, de la qual vaig aprendre a respectar el ritme i la visió de cada professional, a no intervenir ni avançar conclusions, a estar oberta a tota possibilitat de canvi que es negociàs, i a escoltar i llevar prejudicis i entenent la realitat de cada un dels professionals. He de dir que el fet de promoure la reflexió entre els membres del grup em feia repensar i aturar-me a revisar cada una de les propostes i intervencions que duia a terme. A més, considerava que si el que volia era promoure actituds de tolerància i respecte envers el col·lectiu de persones amb retard mental, no podia adoptar una postura que no respectàs les diferències de cada un dels protagonistes de l'experiència. Havia de ser coherent la proposta de formació amb l'actitud de formadora, per tal de promoure la reflexió i fer sentir a cada un dels membres que eren ells mateixos els responsables del seu canvi. Tenir l'oportunitat de conèixer altres persones, altres realitats, és un regal que reps del procés viscut. Un regal que encara revius quan pots tornar a compartir, un cop et trobes fora del termini establert per dur a terme el projecte.

Llavors, pens que ser conscients del que feim diàriament i compartir-ho és una passa per millorar el nostre funcionament diari, tant personal com professional. És a dir, la reflexió és una eina que ens facilita modificar i augmentar els *coneixements, les idees i les creences*, poder viure *experiències* més favorables, les quals ens fan tenir *sentiments* positius. Així, a partir de la reflexió podem caminar junts cap a actituds més adients envers les persones amb diferències respecte de nosaltres mateixos.

La fase *d'anàlisi de les dades* suposà emprar tècniques de síntesi de la informació, establir criteris per seleccionar les dades més significatives, determinar un sistema de categories que donàs resposta als objectius de la investigació... Fou una etapa més solitària, ja que no hi havia un contacte setmanal amb el grup, però molt fonamentada en els aprenentatges ja assolits gràcies a les investigacions prèvies en què havia format part (ROSSELLO RAMON, 1998 i MUNTANER GUASP, 1998). Cal anunciar que tot es va sotmetre a nombroses revisions dels membres de l'equip d'investigadors i que també continuàvem les trobades amb els professionals, en les quals també es recollien aspectes significatius.

Aquesta etapa, juntament amb la de l'elaboració d'aquest informe, m'ha fet interpretar les investigacions com una part de la realitat viscuda pels investigadors. Vaig evidenciar la impossibilitat d'expressar per escrit tot allò que havia viscut durant el procés, la qual cosa em frustrava en un principi. Després, vaig pensar que aquest fet podia servir per convidar altres persones a viure i a ser investigadors de la seva pràctica diària. Fins i tot convidar a crear espai de reflexió per crear línies d'intervenció comunes entre diferents professionals que puguin intervenir en una mateixa realitat i no tant crear programes d'intervenció centrats en les deficiències de les persones afectades.

A continuació m'agradaria dedicar un petit espai d'aquest article perquè els protagonistes de l'experiència de formació, a través de frases significatives, ens expressin el que ells també varen aprendre. Pens que és això el que va dotar de més significat el procés viscut i el que se'ls ha d'agrair especialment.

ADVOCADA:

«...ara no defensaria el fet de poder cobrar una pensió, sinó que primer intentaria prendre mesures perquè la persona fes feina. Pens que no tot rau en la quantitat de diners que puguin rebre, sinó en la realització personal» (Entrevista Final, pàg. 232).

« [La investigació] M'ha ajudat a obrir-me més a aquest món, a ampliar coneixements i a entendre fins a quin punt pot arribar a ser dolorosa la manca d'integració.

»La coordinació amb altres professionals m'ha fet veure com ells poden enfocar i intervenir, des de la seva professió, en el camp de la integració de persones amb discapacitat» (Entrevista Final, pàg. 232).

DIETISTA:

«No sabia que els posin tants obstacles per adoptar fills. Tenen dret a ser feliços com tothom» (Entrevista Final, pàg. 235).

«Ara som més conscient de quina és la situació de la gent amb retard mental. Això fa que lluitis més i que defensis més les teves idees. Pens que és bàsic argumentar que són persones i que se'ls ha de respectar com a tothom. Totes les persones pensen i això ja és molt» (Entrevista Final, pàg. 235).

DUE 1:

«Professionalment, [m'ha servit] per poder donar una millor atenció al pacient, de tracte, de comprensió...

«I, personalment, ha fet que em replantejàs coses i que canviàs. Ara no els separ, com feia abans, tenc més ganes d'apropar-m'hi i de conèixer aquest tipus de persona. No em faria por que algú amb retard mental em fes alguna pregunta pel carrer. Tenc més recursos per actuar» (Entrevista Final, pàg. 238).

DUE 2:

«El tema dels fills no el tenia molt clar i ara veig que si una persona se sent capaç i rep una bona educació, llavors, per què no. Ara respect molt la decisió dels altres. Jo ara estic embarassada i vaig voler fer-me una amniocentesi per tal d'evitar possibles problemes i perquè tenia por. Com a conseqüència, una companya de feina també se l'ha feta. Crec que tot això és per mor que ara tenc més informació sobre el tema» (Entrevista Final, pàg. 240),

DUE 3:

«M'ha servit per guiar-me no sols pel que pens sinó per allò que és més sòlid perquè també ho pensa i ho viu altra gent. És molt millor així, compartint altres punts de vista professionals. Si només ens centràssim en el món sanitari, seria terrible. Em va agradar molt poder veure què fan les treballadores socials, veure que hi ha empresaris que també es preocupen... Et fan llevar prejudicis» (Entrevista Final, 246).

DUE 4:

«M'ha servit per conèixer gent de diferents professions, per veure diferents punts de vista sobre un mateix tema. Malgrat haver tengut tres assignatures sobre el tema durant la carrera, aprens les coses quan les vius i les comparteixes» (Entrevista Final, pàg. 250).

«Jo, abans els tractava bé, però ara és diferent, és una cosa més personalitzada i més conscient del que fas» (Entrevista Final, pàg. 250).

EMPRESARI 1:

«El meu compromís personal és contractar una persona amb retard mental dins la meva empresa» (Entrevista Final, pàg. 252).

«Ha estat enriquidor, ja que m'ha ajudat a relacionar-me millor amb altres professionals. M'ha donat a conèixer més la gent i m'ha permès veure com s'intervé des d'altres professionals en el mateix tema. M'agradava veure com es posava en pràctica allò que anàvem debatent i com es pensava, a nivell professional» (Entrevista Final, pàg. 253).

EMPRESARI 2:

«Jo em vaig oferir per fer revisions oftalmològiques, de franc, als centres específics i no m'han donat cap tipus de resposta. A més, els pares que vénen a la consulta amb els fills, puc veure que estan fets pols de la vista. Això vol dir que no estan ben atesos dins els centres» (Sessió 4, 189).

PEDAGOGA:

«Sí, de fet, abans no pensava així. Jo vaig estudiar Pedagogia i vaig decidir fer la branca d'Organització i Didàctica, perquè no m'agradava el camp de les deficiències, ja que només havia tengut experiència amb profunds. Ara ja no és així, em fa ganes intervenir en aquest camp» (Entrevista Final, 256).

PSICÒLOGA:

«A les sessions, em feia la impressió que era aquell moment que despertava al món. Si no ho hagués fet, hauria seguit anant de la feina a casa, tancada dins quatre parets, dins

el meu món. Ara, amb advocats, empresaris, treballadores socials... em fa la impressió d'haver-me obert» (Sessió 10, pàg. 227).

TREBALLADORA SOCIAL 1:

«[La investigació m'ha servit] De molt. Jo no tenia en compte l'opinió de les infermeres, i ara sí.

»Em va fer la sensació d'experimentar en el grup la necessitat que els professionals ens coordinem. Jo tot ho demano, sóc pesada, però a la meva feina trobo a faltar reunions setmanals per supervisar els casos totes juntes. És fonamental» (Entrevista Final, pàg. 259).

TREBALLADORA SOCIAL 2:

«El compromís que podem agafar nosaltres és el de coordinar-nos més amb els centres de fora de l'empresa. Manca coordinació amb altres institucions. El que passa és que has de deixar tot el que tens per començar a coordinar-te» (Sessió 10, 229).

«[M'ha servit] Per canviar el xip i per veure la necessitat d'unir forces entre tots els professionals. Si no, és com fer retxes dins l'aigua» (Entrevista Final, 261).

«Ara centr els programes més en les capacitats i no tant en les deficiències dels usuaris. A més, he aconseguit que una persona de quinze anys surti per primera vegada de casa seva» (Entrevista Final, pàg. 261).

TREBALLADORA SOCIAL 3:

«El meu compromís és centrar-me en el que sent la persona, en el que opina. Donar una millor qualitat de vida a les persones amb retard mental que tract. Ara sé queestic més formada» (Sessió 10, pàg. 230).

«Ara els don la facultat de decidir, no els la lleu» (Entrevista Final, 262).

«M'ha servit per poder relacionar-me millor amb les persones amb discapacitat, ja que ara no els veig ni els tract des de la compassió. Intent ajudar-los des d'ells, fent que em demanin ajuda. Són ells qui han de saber el que volen» (Entrevista Final, pàg. 264).

La investigació com a font de nous interrogants

A mesura que elaboràvem, aplicàvem i avaluàvem el programa de formació d'actituds favorables envers les persones amb retard mental se'ns plantejaven nous interessos, noves necessitats i nous temes per a l'aprofundiment i la recerca. Aquest fet és fruit de les constants reduccions i limitacions en la investigació que presentam. Limitacions com la de delimitar la mostra a determinats rols professionals, reduir la investigació a les persones amb retard mental, i no poder fer un seguiment en els respectius llocs de treball, són aspectes que cal superar en futures investigacions. Per això, proposam un seguit de qüestions per a la reflexió, que, tal vegada, promoguïn l'estudi de qui tengui la curolla de voler investigar per a la millora de la qualitat de vida de les persones i col·lectius menys afavorits.

Així doncs, presentam un llistat de possibles temes en què aprofundir en l'estudi:

— Com passar del grup interdisciplinari de professionals a la coordinació interinstitucional a l'hora d'intervenir i elaborar programes i serveis?

— Com es difonen i es fan respectar els drets i deures de la persona amb discapacitats?

— Com formar els professionals de la salut per poder atendre les necessitats de la persona amb discapacitats i a la seva família? En concret, pel que fa a la notificació del diagnòstic i el seguiment del cas en coordinació amb la resta de professionals que intervenen en els procés de desenvolupament de la persona?

— Com encetar l'oferta de cursos de formació d'actituds envers les persones amb discapacitats des dels col·legis oficials per a tots els professionals de les branques que poden intervenir en vistes a aconseguir unes estructures socials que acullin les diferències?

— Com crear la necessitat als empresaris perquè contractin persones amb discapacitats dins les seves empreses?

— Com modificar la legislació vigent perquè les mesures afavoreixin la participació social i laboral de la persona amb retard mental?

— Per què no es revisen criteris i les raons per diagnosticar i atorgar el certificat de minusvalidesa i s'adapten a les característiques globals de la persona i no només en les limitacions?

— Per què no es programa la formació d'actituds favorables envers les persones amb discapacitat des de la formació inicial dels professionals?

— Sobre quines bases es fonamenten els serveis i programes adreçats a les persones amb discapacitats?

Volem acabar la presentació de la investigació duita a terme amb l'esperança que hom respongui algun dels interrogants plantejats i que segueixi havent-hi professionals tan entregats i compromesos com els que han protagonitzat aquesta experiència.

Bibliografia

- AINSCOW, M. (1995). *Necesidades especiales en el aula. Guía para la formación del profesorado*. Madrid: Narcea.
- AMMERMAN, R. T. (1997). «New directions in research on disability». A: *II Jornadas Científicas sobre personas con discapacidad*. Salamanca. Universidad de Salamanca.
- ASOCIACION AMERICANA DE RETARDACION MENTAL (1994). *Retardación Mental. Definición, Clasificación y sistemas de apoyo. Manual práctico*. Margaret M. Seiter Editora.
- BANK-MIKKELSEN, N. E. (1975). «El principio de normalización». A: *Siglo Cero* 37, 16-21.
- BOGDAN, R.; TAYLOR, S. (1976). «El que es juzgado, no los jueces. Una visión desde adentro del retardo mental». A: *American Psychologist*, vol 31, 1, 47-52.
- SMITH, Eliot R.; MACKIE, Diane M. (1997). *Psicología Social*. Madrid. Medica Panamericana.
- FERRER SERRA, J. (1996). *Discapacidad y Sexualidad*. Màster en serveis i programes per a l'atenció de les persones amb discapacitat. IMSERSO-UIB. Manuscrit no publicat.
- FREIXA NIELLA, M. (1993). *Familia y deficiencia mental*. Salamanca. Amarú.
- GIL FLORES, J. (1994). *Análisis de datos cualitativos. Aplicaciones a la investigación educativa*. Barcelona: PPU.
- Ley de Abril de 1982 de Integración Social de los Minusválidos (LISMI) (BOE 30-4-82)

- MUNTANER GUASP, J. J. (1995). *La sociedad ante el deficiente mental. Normalización, integración educativa, inserción social y laboral*. Madrid: Narcea.
- MUNTANER GUASP, J. J. (1998). *La reflexión sobre la práctica como un modelo para la formación docente y la mejora profesional*. Investigación per a l'Oposició a Càtedra no publicada. Universitat de les Illes Balears.
- OMS (1994). *Clasificación Internacional de Deficiencias, Discapacidades y Minusvalías*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-INSESO.
- PÉREZ SERRANO, G. (1994). *Investigación cualitativa. Retos e interrogantes. I- Métodos*. Madrid: Muralla.
- Pla Interdepartamental d'integració laboral de les persones amb disminució (1990). Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.
- Plan de acción de las personas con discapacidad (1997-2002). *Misusval*, juliol-agost, 1995. Publicaciones de Servicios Sociales-IMSERSO.
- RIOS GONZALEZ, J. A. (1994). «La primera intervención terapéutica en la confirmación de la minusvalía psíquica». A: *Siglo Cero*, 25, 2, 5-12.
- ROSSELLO RAMON, M. R. (1998). *L'Adaptació Curricular Individualitzada (ACI) com a procés de canvi i estratègia de millora. Un estudi de casos en un centre de primària*. Tesis doctoral no publicada. Universitat de les Illes Balears.
- SCHALOCK, R. T. (1997). «Evaluación de programas sociales: para conseguir rendimientos organizacionales y resultados personales». A: *II Jornadas Científicas sobre personas con discapacidad*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- SCHÖN, D. A. (1992). *La formación de los profesionales reflexivos. Hacia una nuevo diseño de la enseñanza y aprendizaje en las profesiones*. Barcelona: Paidós-MEC.
- UNESCO. *Las necesidades educativas especiales. Conjunto de materiales para la formación de profesores*. París: UNESCO.
- VERDUGO, M. A. (1997). «Investigación en discapacidad: Prioridades del futuro inmediato». A: *II Jornadas Científicas sobre personas con discapacidad*. Salamanca. Universidad de Salamanca.
- VERDUGO, M. A. (dir.) (1995). *Personas con discapacidad. Perspectivas psicopedagógicas y rehabilitadoras*. Madrid. Siglo XXI.
- VERDUGO, M. A. (1997): «Investigación en discapacidad: Prioridades del futuro inmediato». A: *II Jornadas Científicas sobre personas con discapacidad*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- WARNOCK, H. M. (1978). *Report of the Committée of Enquiry into the Education of Handicapped Children and Young People*. Her Majesty's Stationery Office. Londres.
- WOLFENBERGER, W. (1972). *The principle of normalization in human services*. Toronto. National Institute on Mental Retardation